

תדפיס מתוך

בלשנות עברית

כתבי־עת לבלשנות עברית
תיאורית, חישובית ויישומית

מס' 66

אדר תשע"ב

הוצאת אוניברסיטת בר־אילן, רמת־גן

מילות ניגוד, עימות, ויתור בעברית בת ימינו

עמנואל אלון, דינה גולדברג

יחסי הניגוד בין יחידות לשוניות מתוארים בשפה העברית בעזרת מילות רבות, ביניהן: **אבל** ואחיותיה (אך, אולם וכו'), **ואילו** ואחיותיה (לעומת ..., בניגוד ל... וכו') ו**למרות** ואחיותיה.¹ מילות הניגוד הנ"ל מוצגות בספרי הלימוד בהיערכויות שונות: יש הכורכים יחד את כל המילות שהוזכרו לעיל תחת כותרת אחת,² ויש המבדילים אותן לשתי קבוצות:³ 1. אבל, ואילו ואחיותיהן – מילות ניגוד; 2. למרות ואחיותיה – מילות ויתור.

עבאדי (תשמ"ח, עמ' 44) מבחינה בשלוש קבוצות של מילות ניגוד: 1. **אבל** ומקבילותיה – מילות ניגוד, 2. **למרות** ומקבילותיה – מילות ויתור, 3. **ואילו** ומקבילותיה – מילות הנגדה. חלוקה דומה לזו של עבאדי אפשר למצוא בספרי לימוד שונים, אם כי לא תמיד במינוחה. בליביס (תשנ"ה, 93 108) רואה במילות הניגוד אותן שלוש קבוצות, אבל היא מכנה אותן בשמות שונים: גם היא מכנה את **למרות** ואחיותיה מילות ויתור, את **אבל** היא מכנה מילת הסתייגות (וכורכת אתה את לכאורה), את **ואילו ולעומת זאת** היא מכנה מילות ניגוד וכורכת אותן עם מילות ההשוואה והמידה.

הגיוון הרב בדרכי המיון של מילות הניגוד לסוגיהן מלמד שתפיסת ההבדלים בין מילות אלה אינה ברורה כל צורכה ומן הראוי לבררה. ואכן, לשאלה זו של היחסים בין קשרי הניגוד השונים נזקקו חוקרים שונים. לייקוף ר' (1971, עמ' 133-136) מבחינה בין שתי משמעויות של but – המקבילות ל-and סימטרית ול-and-אסימטרית – אחת שמשמעותה ניגוד סמנטי (כגון: ג'ון גבוה ואילו [but] ביל נמוך) והאחרת שמשמעותה ניגוד ציפיות (כגון: ג'ון הוא רפובליקני אבל הצביע להאמפרי).⁴ אנסקומבר ודוקרו (1977) מנסחים כללים המבדילים בין **אבל** לבין **אלא**. הכללים מנוסחים בצורת תרשים זרימה, והם כוללים מונחים לוגיים בעיקר. הם ניסחו לראשונה את הכלל האומר כי מסקנת המשפט המחובר באמצעות **אבל** היא מסקנת האיבר השני,

* המאמר נכתב בעקבות הרצאה בכינוס איל"ש ה-34; האוניברסיטה הפתוחה, 2007.
1 כפי שנראה להלן טרם התגבשו בספרות המקצועית שמות שהם מקובלים על הכול. לפיכך מכאן ולהבא נשתמש בשמות האלה: אבל ואחיותיה, ואילו ואחיותיה, למרות ואחיותיה. השימוש במילה **אחיותיה** ולא במילה **חלופתיה** הוא מכוון. בהמשך נראה כי לא כל המילים האלה הן אכן חלופות. מקובל לראות כחלופות מלאות את **אין על פי כן ולמרות זאת** וכן את **אבל, אך, אולם וברם** (על אבל ונרדפיה ראו גם עבאדי (תשמ"ז), עמ' 99).
2 ראו, למשל, אהרונביץ (תשכ"ז) עמ' 154; ברוש (1992), עמ' 46.
3 ראו, למשל, קשתן (1965) עמ' 252-253.
4 ראו גם אלון (תשנ"ז) עמ' 15, וכן בהרחבה אצל אלון (תש"ס).

שהוא מנוגד למסקנת האיבר הראשון.⁵ דסקל וכתריאל (1997) עוסקים גם הם בניגוד שבין **אבל** ל-**אלא**. אין הם מסתפקים בתיאור המבני, הסמנטי או הלוגי אלא מוסיפים גם את ההיבט הפרגמטי וכוללים גם פעולות דיבור. הם מרחיבים את התיאור ומדברים על שכבות משמעות החובקות זו את זו. הם מביאים, למשל, את הדיאלוג הזה:

דובר א: סגור בבקשה את הדלת!
דובר ב: בסדר, אבל אל תיתן לי פקודות.

לדעתם, המילית **אבל**, שבדברי דובר ב, אינה מתייחסת לתוכן הדברים של דובר א אלא לכך שדבריו מביעים פקודה כפעולת דיבור.

עבאדי (תשמ"ח, עמ' 44-62) מרחיבה בעיונה במילות הניגוד, ומביאה גם כסיכום כללי שימוש ב**אבל** ונרדפיה, הן בשמשה בתוך גבולות המשפט והן מחוץ לגבולות המשפט, הן כשהיא נאמרת מפי אותו דובר והן מפי דוברים שונים. עבאדי מביאה כללי שימוש ב**אלא**. בחיבורה היא גם מתארת את מילות הוויתור, וטוענת שלמילת הוויתור יש בין השאר ערך סמנטי מצומצם מזה של מילת הניגוד **אבל**.

לבנת (תשע"א) בחיבורה המקיף על הרטוריקה של המאמר המדעי מבחינה בין ניגוד לבין ויתור. לדבריה, בשונה מן הוויתור, שהוא יחס של שיעבוד, דהיינו יחס בלתי סימטרי שבו לאחד האיברים מעמד מועדף מבחינה ארגומנטטיבית, הניגוד הוא יחס של איחוי: יחס סימטרי בין איברים שווי מעמד שאינם כפופים זה לזה, אינם גוברים זה על זה ואינם פועלים בכיוון ארגומנטטיבי מסוים (שם עמ' 91).

רוב החוקרים שדבריהם נסקרו לעיל נדרשו לשאלת מילות הניגוד מהיבטים שונים כולל בעיקר היבטים פרגמטיים ולוגיים-פילוסופיים. אנו נצמצם בהיבטים הלשוניים, בעיקר בהיבט המבני עם התייחסות להיבטים הסמנטיים והסגנוניים.

על היחס בין **אבל** לבין **למרות זאת** נעמוד בהרחבה בהמשך, לעומת זאת לא נעסוק בניגוד שבין המיליות **אבל** / **אלא**, כפי שעשו עבאדי וקודמיה אנסקמבר ודוקרו ודסקל וכתריאל, שכן בעברית אין ביניהן ניגוד מהותי, כלומר הן לא תופענה באותה סביבה לשונית: **אלא** מנגדת מילים בתוך המשפט (בדומה לר"ק⁶), ואילו **אבל** מנגדת פסוקיות.

"אבל" כמילית ניגוד בלתי מסומנת

מבדיקת תפקודם של קְשָׁרֵי ניגוד שונים⁷ נראה ממבט ראשון שאבל יכולה לבוא גם במקום ואילו ואחיותיה וגם במקום **למרות זאת** ואחיותיה:

5 ראו גם אלון (תש"ן).

6 ראו אלון (תש"ן), עמ' 5.

7 המונח קְשָׁרִים הוא מתחום השיח, והוא כולל קשרים מובהקים כגון **למרות זאת**, **לעומת זאת** וגם מילות קישור כגון ו, אבל. על הכתנה בין שני סוגים אלה ראו בורשטיין תשס"ג, עמ' 64 וכן אלון, גרילק, שילה, תשס"ז, עמ' 112-113.

את הספר הזה קיבלתי בירושה מאבי לעומת זאת/אבל מאמא לא קיבלתי דבר. הוא תלמיד גרוע ולמרות זאת/אבל מעמדו החברתי בכיתה איתן.

מעמד כפול זה של **אבל** אינו מפתיע, שכן הוא קיים גם בוי"ו החיבור. בדומה לוי"ו החיבור גם **אבל** יכולה לבוא בין שני משפטים שיש ביניהם יחסים לוגיים שונים.⁸ כשם שוי"ו החיבור באה במשפטים האלה:

חנה נסעה לתל-אביב ו/אבל יוסי החליט להישאר בבית. (יחס של ניגוד)
 חנה נסעה לתל-אביב ו/לכן/ולכן היא חייבת לנוח. (יחס של סיבה-תוצאה)
 חנה נסעה לתל-אביב ויוסי החליט להצטרף אליה. (יחס של הוספה)

כך **אבל** יכולה לבוא בין שני משפטים שיש ביניהם יחסים לוגיים שונים ולהמיר לכאורה קשורים שונים:

חנה נסעה לתל-אביב אבל/ואילו/לעומת זאת יוסי החליט להישאר בבית.
 חנה הפצירה ביוסי להצטרף אליה אבל/למרות זאת הוא החליט להישאר בבית.
 חנה הפצירה ביוסי להצטרף אליה אבל הוא אמר שהוא עיף מדי.

ובדומה לוי"ו החיבור, שהיא הקשר הבלתי מסומן, כך גם **אבל** הוא הקשר הבלתי מסומן, שכן מבדיקת משפטי ניגוד למיניהם מתברר שכל **לעומת זאת** וכל **למרות זאת** אפשר להחליף ב**אבל** ולקבל משפט קביל, אבל לא כל החלפה של **אבל** ב**לעומת זאת** או ב**למרות זאת** תניב משפט קביל. לא ייחשבו קבילים משפטים כגון אלה:

את הספר הזה קיבלתי בירושה מאבי לעומת זאת לא קראתי אותו.
 חנה הפצירה ביוסי להצטרף אליה למרות זאת הוא אמר שהוא עיף מדי.

מעמדה זה של **אבל** מעלה את השאלה בדבר טיב היחסים בינה לבין קשרי הניגוד האחרים שהיא עשויה להמיר, וכן בדבר אופיה של ההמרה – אם היא מהותית או סגנונית בלבד.

הטיפוסים השונים של יחסי הניגוד

לפי תפיסתנו, ביחסי הניגוד ניתן לראות שני טיפוסים עיקריים:

- א. **יחסי עימות**, הבאים לידי ביטוי באמצעות **ואילו** ואחיותיה (ולכאורה גם באמצעות **אבל** ואחיותיה).
- ב. **יחסי ניגוד** אחרים, הבאים לידי ביטוי באמצעות **אבל** ואחיותיה (וכן **למרות** ואחיותיה). בין שני הטיפוסים הנ"ל אפשר להבחין בשני הברלים בולטים.

8 פירוט נרחב של היחסים המבניים והלוגיים בין שני המשפטים המוזכרים באמצעות וי"ו החיבור אפשר למצוא אצל עבאדי (תשמ"ח), בעמ' 24-43. על וי"ו המחברת בין משפטים שיש ביניהם יחסים לוגיים שונים ראו גם אלון תש"ס, עמ' 322.

9 הבחנה דומה אפשר למצוא אצל לייקוף (1971), עמ' 133-136, כפי שנאמר לעיל.

הבדל אחד הוא במבנה של שני החלקים המחוברים. קְשָׁרֵי העימות מבטאים ניגוד בין שני חלקים שבכל אחד מהם יש יחס פרדיקטיבי אחד בלבד:¹⁰

הוא גבוה ואילו חברו נמוך.

עדי התביעה העירו באופן מהימן ולכיד לעומת זאת מעדותו של הנאשם לא התרשמתו לטובה.

לעומתם קְשָׁרֵי הניגוד מבטאים ניגוד בין שני חלקים שבכל אחד מהם יש שני יחסים פרדיקטיביים הגם שלא תמיד הם באים לידי ביטוי על פני השטח. כך בשתי הדוגמות שלהלן, שאף כי על פני השטח הן מורכבות מניגוד בין שני משפטים "פשוטים" – כלומר, מכילים יחס פרדיקטיבי אחד – במבנה העומק מכיל כל אחד מחלקיהן משפט "מאוחה" (שיש בו שני יחסים פרדיקטיביים).

נירה בחורה מוכשרת אבל חסרת ניסיון.

השמלה מוצאת חן בעיניי אבל היא יקרה.

לכאורה אין בין החלקים של המשפטים הנ"ל כל יחסי ניגוד, אבל למעשה הניגוד משתמע מרכיבי המבנה שאינם מפורשים,¹¹ שכן שיעורו של כל אחד משני המשפטים הנ"ל הוא כדלקמן:

נירה מוכשרת לכן צפוי שאעסיק אותה אבל לא אעסיק אותה כי היא חסרת ניסיון.

השמלה מוצאת חן בעיניי לכן צפוי שאקנה אותה אבל לא אקנה אותה כי היא יקרה.¹²

הבדל אחר בין מבנה העימות למבנה הניגוד הוא בחובת מימוש האיברים. במבנה העימות חייבים להופיע על פני השטח גם האיברים המעומתים וגם האיברים המנוגדים; כך, למשל, במשפט שהובא לעיל:

הוא גבוה ואילו חברו נמוך.

במשפט הזה לא ניתן להשמטה אף לא אחד מארבעת הרכיבים המרכיבים אותו. לעומת זאת במבני הניגוד האחרים האיברים המנוגדים זה לזה אינם חייבים להיות ממומשים בפועל אלא יכולים להיות משתמעם, כפי שכבר ראינו לעיל וגם נראה להלן.

ניגוד למצופה – משתמע או מפורש

נראה שגם במשפטי הניגוד, הבאים לידי ביטוי באמצעות אבל וחלופותיה, ניתן להבחין בשני טיפוסים.¹³ נתבונן בזוגות המשפטים האלה:

10 על ההבדל בין מבנים בעלי יחס פרדיקטיבי אחד לבין מבנים בעלי שני יחסים פרדיקטיביים ראו גם באלון גולדברג (תשנ"ח), עמ' 17-18.

11 אלון תש"ן, וראו גם אנסקומבר ודוקרן, עמ' 28-29.

12 אור (תשנ"ט, עמ' 288) מכנה טיפוס זה של משפטים: "משפטי ויתור עקיף" (בניגוד למשפטי ויתור ישיר).

13 במשפטי הניגוד מסוג זה רואים גם אור (תשנ"ט) וגם לנדאו (תשנ"ט) שני טיפוסים. אור מכנה אותם ויתור ישיר וויתור עקיף (עמ' 286-289); רחל לנדאו אומרת שסוג אחד מפרץ את המסקנה העולה מ-מ1 והסוג השני שולל את הטענה או הנשוא של מ1 (עמ' 356-358).

טור א (ניגוד למצופה משתמע)

טור ב (ניגוד למצופה מפורש)

1. נירה מוכשרת אבל היא חסרת ניסיון.
 2. השמלה הזאת מוצאת חן בעיניי אבל היא יקרה.
 3. היא מכוערת אבל אבא שלה עשיר.
 4. הסרט היה מעניין מאוד אבל האיש שישב לפניי הסתיר לי.
 5. הוא תלמיד גרוע אבל הוא נבחר למועצת התלמידים.
- נירה מוכשרת אבל לא אעסיק אותה.
השמלה הזאת מוצאת חן בעיניי אבל לא אקנה אותה.
היא מכוערת אבל אתחתן אתה.
הסרט היה מעניין אבל לא נהניתי.
הוא תלמיד גרוע אבל הוא נבחר למועצת התלמידים.¹⁴

מתוך הדוגמות הנ"ל נראה כי יש סוגים שונים של **אבל**: את האחד אפשר להמיר בקשר הוויתור **למרות זאת**, ואת האחר אי אפשר להמיר בקשר הוויתור הזה (אבל אפשר להמירו ב**אלא ש** כפי שנראה להלן).¹⁵

מהו ההבדל בין שני המבנים הנ"ל? כאמור, שני המבנים המוצגים על פני השטח מייצגים למעשה מבנה עומק אחד. המבנה השלם של משפט 1, כפי שהראינו כבר קודם לכן, הוא:

נירה בחורה מוכשרת ולכן צפוי היה שאעסיק אותה **אבל** אין לה ניסיון ולכן לא אעסיק אותה.

והוא יכול להתממש בארבע דרכים שונות:

- א. נירה בחורה מוכשרת אבל אין לה ניסיון.
- ב. נירה בחורה מוכשרת אבל לא אעסיק אותה.
- ג. חשבתי להעסיק את נירה אבל אין לה ניסיון.
- ד. חשבתי להעסיק את נירה אבל לא אעסיק אותה.

המסר של כל ארבעת המשפטים, בין שהוא מפורש ובין שאינו מפורש, הוא אחד: לא אעסיק את נירה.

כאשר המסר הזה מפורש, כלומר, הסיפה של המשפט מציגה את התוצאה (לא אעסיק את נירה) אפשר להמיר את **אבל** ב**למרות זאת**.¹⁶

המשפט: נירה בחורה מוכשרת ולמרות זאת לא אעסיק אותה הוא משפט תקין, אבל כאשר המסר הזה רק משתמע, כלומר הסיפה של המשפט מציגה לא את המסר אלא את הסיבה לו (אין לה ניסיון) ההמרה ל**למרות זאת** אינה אפשרית.

המשפט: נירה בחורה מוכשרת ולמרות זאת אין לה ניסיון, איננו תקין.

14 העובדה שהמשפט הזה מופיע בשני הטורים מלמדת שהמשפט הוא דר־משמעי, כפי שיובהר בהמשך.

15 אבל מן הסוג הזה מתואר אצל בליכרים כ**אבל** של הסתייגות. ראו בליכרים (תשנ"ה), עמ' 97.

16 ראו גם את הדברים שמביאה עבאדי (תשמ"ז) בשם לייקוף בעניין **אבל** שניתן להמרה במילית ויתור (עמ' 103).

הדבר אינו מפתיע, שכן **למרות** באה לפני משהו שאירע בניגוד למצופה. רק התוצאה מנוגדת לציפיות שבחלק הראשון. לכן הקֶשֶׁר של הוויתור יכול להיות קשור רק אליה ולא לסיבה. אף כי השימוש ב**למרות** זאת אינו אפשרי לפני הסיבה (טור א לעיל), ישנו בכל זאת קֶשֶׁר מובהק אשר יכול לבוא לפני הסיבה, והוא **אלא ש**.¹⁷

המשפט: נירה בחורה מוכשרת אלא שאין לה ניסיון, הוא משפט תקין. וכך גם בשאר המשפטים שבטור א – שבהם הסיפה מציגה את הסיבה לתוצאה ולא את התוצאה עצמה – אפשר להמיר את **אבל** ב**אלא ש**:

השמלה הזאת מוצאת חן בעיניי **אלא** שהיא יקרה.
היא מכושרת **אלא** שאבא שלה עשיר.
הסרט היה מעניין מאוד **אלא** שהאיש שישב לפניי הסתיר לי.

לכאורה **אלא ש** יכול להמיר גם את **אבל** שבטור ב:

השמלה הזאת מוצאת חן בעיניי **אלא** שלא אקנה אותה.

אבל בעקבות המרה זו עשוי להשתנות המסר של המשפט. מה שהמשפט החדש (זה המקושר באלא ש...) בא לטעון אינו מפורש אלא משתמע. הוא יכול לטעון, למשל, שעדיין אין לי מה ללבוש לחתונה או, למשל, שאני חייבת להמשיך ולחפש שמלה הולמת – או כל טיעון אחר אשר עשוי להשתמע מן הנסיבות התקשורתיות. מבנה העומק של המשפט החדש עשוי להיות כדלקמן:

השמלה הזאת מוצאת חן בעיניי, אבל מכיוון שלא אקנה אותה, עדיין אין לי מה ללבוש לחתונה.

למסקנה דומה הגיעה לנראו (תשנ"ט, עמ' 363). היא מציגה דוגמות להופעת הקשר **אלא ש**... בסיפורי ילדים, וכל הדוגמות האלה מאשרות את טענתנו. גם בכל הדוגמות שמביאה לנראו, מה שבא אחרי **אלא ש**... מציג את הסיבה לאי התממשותה של התוצאה הצפויה מתוכנו של המשפט שבא לפני **אלא ש**... למשל:

עמוס אפילו לא חשב להפסיק לשוחח בנושא שעזר לו לפרוק את כל זעמו על העלבון שהעליבו יפתח, **אלא** שכרגיל במקרים כאלה בא צלצולו הגואל של הפעמון ושם קץ לשיחה.

המבנה השלם (כלומר, המבנה הכולל את החלקים המשתמעים) הוא: עמוס לא חשב להפסיק לשוחח לכן היה צפוי שימשיך, **אבל** הפעמון צלצל ושם קץ לשיחה לכן הוא לא המשיך.

17 על היחס בין **אבל** ל**אלא**... ראו גם אור (תשמ"א), עמ' 148. וכן לנראו (תשנ"ט), עמ' 365-366.

ומשפט אחר המובא אצל לנדאו:

הרעיון קסם לי כל כך, עד כי רציתי לשיר בקול רם. **אלא** שלא היה לי זמן לבזבז. היה עליי לארוז את כל חפציי על מנת להחביא אותם באיזשהו מקום...

המבנה השלם הוא: רציתי לשיר בקול רם **לכן** היה צפוי שאשיר **אבל**, לא היה לי זמן לכן לא שרתי.

נראה ש**אלא** ש ולמרות זאת, אף כי שתייהן עשויות להמיר את **אבל**,¹⁸ אינן ממירות זו את זו אלא באות במעין תפוצה משלימה.¹⁹

כפי שראינו, כל אחד מן הקשרים הללו, **אלא** ש... ולמרות זאת, בא לפני חלק אחר של המשפט החבור: **אלא** ש... בא לפני הסיבה²⁰ ולמרות זאת בא לפני התוצאה.²¹ פועל יוצא מכך הוא שאחרי הצירוף **אלא** ש... + סיבה אפשרית השלמה של תוצאה, ואחרי הצירוף למרות זאת + תוצאה אפשרית השלמה של סיבה.

השלמה פוטנציאלית זו (לכן... / כי...) עשויה לשמש אבן בוחן להבחנה בין שני הסוגים. נדגים זאת באמצעות שני המשפטים האלה:

- א. נירה בחורה מוכשרת למרות זאת (/ אבל) לא אעסיק אותה..... כי היא חסרת ניסיון.
- ב. נירה בחורה מוכשרת אלא ש (/ אבל) היא חסרת ניסיון..... לכן לא אעסיק אותה.

את הפונקציות השונות של **אלא** ש ושל למרות זאת נדגים גם בעזרת משפט 5 שלעיל.

הוא תלמיד גרוע אבל הוא נבחר למועצת התלמידים.

משפט זה, כפי שכבר נרמז בעצם העובדה שהוא מופיע בשני הטורים — הוא משפט דר־משמעי. להלן הצגה של שתי המשמעויות האפשריות:

- א. הוא תלמיד גרוע [לכן צפוי היה שלא נתחשב בדעתו] אבל הוא נבחר למועצת התלמידים..... (לכן חובה להתחשב בדעתו)
- ב. הוא תלמיד גרוע [ולכן צפוי היה שלא ייבחר] אבל הוא נבחר למועצת התלמידים..... (כי הוא מצטיין בספורט)

18 אף כי אחד מרכיבי הצירוף **אלא** ש הוא מילית השיעבוד ש, הצירוף מתפקד כקשר של אחוי ולא של שיעבוד.
 19 ראו גם לנדאו (שם), עמ' 366.
 20 "קושיה" בלשונה של לנדאו (שם).
 21 "פתרון" בלשונה של לנדאו (שם).

השימוש באלא ש או בלמרות זאת עשוי להפוך את המשפט לחד-משמעי.
 בטור א המרת אבל באלא ש תיצור משפט שהמסר שלו משתמע:

הוא תלמיד גרוע אלא שהוא נבחר למועצת התלמידים וולכן עלינו להקשיב לו ולהתחשב בדעתו].

בטור ב המרת אבל בלמרות זאת תיצור משפט בעל מסר מפורש, שהוא בניגוד למצופה:

הוא תלמיד גרוע וולכן צפוי היה שלא ייבחר] למרות זאת הוא נבחר למועצת התלמידים [כי הוא מצטיין בספורט].

עד כה נמצא כי ביחסי הניגוד אפשר להבחין בשתי קבוצות ראשיות: האחת המציגה יחסי עימות בין שני משפטים "פשוטים",²² ומקושרת באמצעות המילית ואלו או באמצעות לעומת זאת; והאחרת, המקושרת באמצעות אבל,²³ ובתשתיתה ניגוד בין שני משפטים דו-חלקיים (סיבה ותוצאה). בקבוצה זו אפשר להבחין בשתי קבוצות משנה: באחת מהן הניגוד למצופה משתמע, והיא מקושרת באמצעות אבל (וחלופותיה) או באמצעות אלא ש..., ובשנייה הניגוד למצופה הוא מפורש, יחס המכונה ויתור, והקישור יכול להיעשות, מלבד באבל, גם באמצעות למרות זאת (וחלופותיה).

להלן נבקש לברוק את טיב היחסים בין קְשָׁרִים שנראה כי הם ממירים זה את זה, לברר את התפקיד המבני שממלא כל אחד מהם ולבחון אם ההחלפה ביניהם היא משמעותית או סגנונית.

בין "אבל" ל"למרות זאת"

מן הדין לעיל עולה לכאורה שכאשר קיים יחס של ויתור, אפשרית ההמרה בין אבל ובין למרות זאת, אבל כפי שנרמז קודם לכן, ועל פי תבחינים של הבלשנות המבנית, שלפיהם שני איברים נחשבים לבני המרה רק כאשר – נוסף על אפשרות ההחלפה ביניהם באותה סביבה – הם אינם יכולים לבוא זה לצד זה; מן הבחינה הזאת אין בין שני הקְשָׁרִים האלה המרה אמיתית. ולראיה: אפשר להציבם זה לצד זה: אבל למרות זאת (כשם שאפשר להציב זה לצד זה את וי"ו החיבור + למרות זאת: ולמרות זאת).

ישנתי היטב ולמרות זאת / אבל למרות זאת אני עייף.

אם כן, מהו ההבדל בין שני קשרים אלה, אשר החלפתם זה בזה אינה גורמת לשינוי במשמעות? ההבדל ביניהם נעוץ בפונקציה המבנית שלהם. אבל – כמו וי"ו החיבור – היא מילית חיבור פורמלית, היא מחברת שני איברים, שתי פסוקיות, בתוך משפט אחד. לעומתה למרות זאת היא

22 בעלי יחס פרדיקטיבי אחד.

23 לכאורה אבל מקשרת גם בין שני משפטים פשוטים, על כך ראו גם להלן בדיון על אבל לעומת ואלו.

קֶשֶׁר שיח. את הקישור בין שני חלקי המבע היא יוצרת באמצעות אזכור של כינוי תוכן (זאת או כן אם הקֶשֶׁר הוא אף על פי כן).²⁴

בין אבל לבין למרות זאת יש הבדל לא רק מבחינת המעמד התחבירי במשפט אלא גם מבחינה רטורית וסגנונית. את יחסי הווייתור בין שני משפטים אפשר להביע באמצעות דרכי קישור שונות: וי"ו החיבור, אבל, למרות זאת; וההבדלים הם במידת המפורשות של היחסים הלוגיים שבין שני האיברים.

השימוש בוי"ו החיבור²⁵ במקום באבל הוא דרך מבע עמומה ביותר. וי"ו החיבור היא קשר פורמלי, שאיננו מציין במפורש יחס לוגי בין שני האיברים המחוברים, ועל כן במשפט:

התְכוֹנְנָתִי למבחן ונכשלתי.

אפשר להבחין ביחס של ויתור אבל זאת רק מתוך ידע העולם,²⁶ שהרי מי שמתכוון למבחן צפוי שיצליח ולא ייכשל; לעומת זאת במשפט:

התְכוֹנְנָתִי למבחן אבל נכשלתי.

מובע יחס הווייתור בצורה שקופה יותר, והדרך השקופה ביותר להביע את יחס הווייתור היא באמצעות הקֶשֶׁר למרות זאת:

התְכוֹנְנָתִי למבחן ולמרות זאת נכשלתי.

ההבדלים הם אפוא במידת המפורשות של היחסים הלוגיים שבין שני המשפטים.

בין "ואילו" ל"אבל"

כשם שנראָה ממבט ראשון שבין אבל ובין למרות זאת קיים יחס של המרה הדרתית, כך גם כאשר קיים יחס של עימות, נראה לכאורה כי המילית ואילו עשויה להיות מומרת במילית אבל או בקֶשֶׁר לעומת זאת. ואכן בזוג המשפטים להלן נראה כאילו שתי המיליות ממירות זו את זו:

יוסי חושב כך אבל דני חושב אחרת.

יוסי חושב כך ואילו דני חושב אחרת.

אבל למעשה, כפי שנראה בהמשך, לא תמיד כך הוא.

למשפט הראשון, המקושר באמצעות אבל – כמו בכל המשפטים האחרים המקושרים

24 ההבדל בין שני הקֶשֶׁרים האלה אמור לבוא לידי ביטוי גם בניתוח התחבירי הפורמלי, כפי שהוא נעשה בשיעורים שבהם מלמדים את יסודות התחביר. המילית אבל אינה רכיב בתוך אף אחד מאיברי המשפט המחובר אלא בעלת פונקציה דקרוקית בלבד, ועל כן בניתוח הפורמלי אין היא מקבלת שום "תווית ניתוחית" (היא אינה בעלת תפקיד תחבירי בתוך המשפט), לעומת זאת הקֶשֶׁר למרות זאת הוא חלק מן האיבר השני של המשפט המחובר, ועל כן ראוי להעניק לו את התווית: תיאור ויתור.

25 תוצאה הכרחית מן העובדה שהוא קשר בלתי מסומן (ראו לעיל בסעיף על אבל כמילת ניגוד בלתי מסומנת).

26 אנסקומבר (1989) ובעקבותיו אור (תשמ"ט) משתמשים לעניין זה במושג "טופוס".

באמצעות **אבל** – נראה שיש כיוון ארגומנטטיבי ברור.²⁷ בדרך כלל הוא מוביל לקראת המסקנה הבאה אחרי **אבל**, בין שאותה מסקנה מפורשת ובין שאינה מפורשת אלא משתמעת. כך במשפט: יוסי חושב כך **אבל** דני חושב אחרת.

המסקנה נובעת מכך שדני חושב אחרת. אם יוסי חושב, למשל, שבעניין מסוים צריך לקיים דיון דחוף ודני חושב שאין כל דחיפות, סביר ביותר שהמסקנה הנובעת מן המשפט המקושר באבל היא שלא יתקיים דיון דחוף, כדעתו של דני אשר באה אחרי מילית הניגוד **אבל**. לעומת זאת במשפט השני, המקושר באמצעות **ואילו**, אין כיוון ארגומנטטיבי מסוים. מילת החיבור **ואילו** באה לעמת את דעותיהם של יוסי ושל דני ולהציג את העובדה שהן שונות. גם אם יוחלף סדר האיברים:

דני חושב כך **ואילו** יוסי חושב אחרת.

לא ישפיע הדבר על עימות זה, ועדיין תהיה תכליתו של המשפט להציג את השוני בדעותיהם של דני ושל יוסי ללא שום מסקנה הנובעת מכך שדעות אלה שונות. זוהי מהותו של העימות. הוא מציב שני שמות זה מול זה ואומר עליהם שני דברים מנוגדים.²⁸

בין "ואילו" ל"לעומת זאת"

דרך אחרת לעימות היא באמצעות הקשׁר **לעומת זאת**:

יוסי חושב כך **לעומת זאת** דני חושב אחרת.

האם שני הקשׁרים הללו, **ואילו** ו**לעומת זאת**, הם בני המרה, כפי שנראה ממבט ראשון? בדיקת התנהגותם תעלה כי מבחינה מבנית לא תמיד יש ביניהם המרה אמיתית. **ואילו** (כמו וי"ו החיבור וכמו **אבל**) היא מילית חיבור פורמלית הבאה בין שתי פסוקיות. הקשׁר **לעומת זאת**, בדומה ל**למרות זאת** – אשר אינו מנוע מלבוא ליד וי"ו החיבור או ליד **אבל** – הוא קשׁר שיח הבנוי ממילית יחס (לעומת) וכינוי תוכן (זאת), והוא מאזכר את מה שנאמר קודם לכן. להלן הברלים פורמליים אחרים בין **ואילו** לבין **לעומת זאת** (הדוגמות לקוחות מתוך פסקי דין שפורסמו בתקדין):

1. **ואילו** אינה באה בראש משפט (בראש פסקה) אלא רק בין שני איברים של משפט מחובר, **לעומת זאת** – בהיותו קשר שיח – יכול לבוא בראש משפט, ואפילו בראש פסקה.²⁹

27 על המושג "כיוון ארגומנטטיבי" ראו לבנת תשע"א, עמ' 85-96.
 28 לייקוף, עמ' 133-136 הראתה ש but משמשת הן בתפקיד הן עימות של עימות הן בתפקיד של ניגוד. כאשר היא משמשת בתפקיד של עימות, שני המשפטים המתווכרים על ידיה הם סימטריים, והניגוד הסמנטי מתבטא באנטונימים. לגבי **אבל** שעשוי להיות מומר ב-**ואילו** ראו גם עבאדי (תשמ"ח), עמ' 49 וכן בליבוים (תשנ"ה), עמ' 106-107. אין זה סותר את האמור לעיל, **שלעומת זאת** מקשר בין שני "משפטים פשוטים" (הכוללים יחס פרדיקטיבי אחד), שכן גרעינה של הפסקה הוא בעל יחס פרדיקטיבי אחד: בערויות המאשימה אין סתירות בלתי מוסכרות – ערויות ההגנה מלאות בסתירות.

מכל מקום אינני סבור שיש בעדויות המאשימה סתירות בלתי מוסכרות או כאלה שיורדות לשורשו של עניין. **לעומת זאת**, עדויות ההגנה מלאות בסתירות שעל חלקן הגרול הצבעתי ואליהן הפניתי.³⁰

2. כאשר האיברים במשפט קשורים באמצעות **ואילו**, הם יכולים לשנות את סדר הופעתם (הם סימטריים). אלה המקושרים באמצעות **לעומת זאת** לא תמיד יכולים לשנות את סדר הופעתם.

הגננת הועסקה על ידי הצד השלישי **ואילו** הסייעת הועסקה על ידי הנתבעת.³¹

אפשרי גם:

הסייעת הועסקה על ידי הנתבעת **ואילו** הגננת הועסקה על ידי הצד השלישי.

אבל במשפט הבא אין אפשרות לשנות את סדר האיברים כיוון שהשינוי עלול, בין היתר, שלא להתיישב עם הכיוון הארגומנטטיבי של המשפט:³²

הנאשמת סיפרה בהודעה שבמקלחת היו נוכחות היא, המטופלת והגב' בוסקילה בלבד. **לעומת זאת**, במסגרת תשובתה לאישום כבר זכרה הנאשמת יותר פרטים והודתה שרחצה את המטופלת על האסלה, ולא על כיסא. וחזרה על כך שאמרה למטופלת "טוב מאוד! שלאזהים יקח אותך" משום שהמטופלת אמרה קודם לכן שהיא רוצה למות.³³

3. **הקִשֶׁר ואילו** בא תמיד לפני הנושא (נושא התוכן, התמה) של האיבר השני, ו**אילו הקִשֶׁר לעומת זאת** יכול לבוא גם אחריו, כמעין הסגר.

יש לציין, כי העבירות בוצעו על ידי שני הנאשמים בעוד הם מרצים את עונשם בגין העבירות הקודמות שבהן הורשעו. עברה של הנאשמת 2, **לעומת זאת**, נקי.³⁴

4. אחרי **ואילו** בא תמיד צ"ש; אחרי **לעומת זאת** לא חייב לבוא צ"ש, ויכולים לבוא חלקי דיבור אחרים, כגון פעלים, תארים וכו'.

לסיכום האמור לעיל: עדי התביעה העידו באופן מהימן ולכיד, והשתכנעתי שהם דוברי אמת. **לעומת זאת**, לא התרשמתי לטובה מעדותו של הנאשם, וזאת בלשון המעטה.³⁵

שינוי בסדר המילים בחלק השני יאפשר את השימוש ב-**ואילו**:

עדי התביעה העידו באופן מהימן ולכיד, והשתכנעתי שהם דוברי אמת, **ואילו** מעדותו של הנאשם לא התרשמתי לטובה.

30 ת"פ (חיפה) 3132/04 – מדינת ישראל נ' מוקטרן חסן.

31 ת"א (קריית) 442-08 – מורן אמסלם נ' עיריית קריית אתא.

32 למסקנה זו גם מוביל העיין בפסק הדין השלם, שבו דוחה השופט את טענת הנאשמת, על סמך מה שאמרה בחלק השני, זה שבא אחרי **לעומת זאת**.

33 ת"פ (חיפה) 10141-03-09 מדינת ישראל נ' אירינה חיימוב.

34 ת"פ (ירושלים) 5736/03 – מדינת ישראל נ' האני טהה ואח'.

35 ת"פ (נצרת) 1123/04 – מדינת ישראל נ' עמרם בן ברוך לוי.

5. **לעומת זאת** יכול לקשר שני איברים שהנושא הדקדוקי שלהם משותף — במקרה כזה הנושא הדקדוקי איננו התמה המעומתת; אחרי **ואילו** חייב לבוא נושא (שהוא גם התמה) היוצר עימות עם החלק הראשון.

- א. השופט התרשם מאוד מדברי הסניגור **לעומת זאת** הוא לא התרשם כלל מדברי התובע.
 ב. *השופט התרשם מאוד מדברי הסניגור **ואילו** הוא לא התרשם כלל מדברי התובע.
 (לא תקיין)

אבל אם הנושאים יהיו מנוגדים המשפט יהיה תקיין:

השופט התרשם מאוד מדברי הסניגור **ואילו** המושבעים לא התרשמו מהם.³⁶

ההבדלים הפורמליים הנ"ל מלמדים גם על הבדל מהותי בין **ואילו** לבין **לעומת זאת**. **ואילו** משמשת כאשר רוצים להבליט את העימות שבין שתי התמות, אך כאשר רוצים להבליט את העימות שבין התמות משמש הקשר **לעומת זאת**.

זאת הסיבה לכל ההבדלים שצוינו לעיל: זאת הסיבה לכך שאחרי **לעומת זאת** יכולים לבוא גם פעלים ותארים, ואחרי **ואילו** יכולים לבוא רק צירופים שמניים, זאת הסיבה לכך של**לעומת זאת** בא לעתים קרובות לא בראש הפסוקית אלא אחרי התמה ולפני הרמה, וזאת גם הסיבה לכך של**לעומת זאת** יכול לקשר שני איברים שנושאים משותף.

כדי להוכיח את טענתנו של**לעומת זאת** מצביע על הכיוון הארגומנטיבי של המשפט כולו נתבונן בארבעת המשפטים האלה:

1. המשפט "דני טיפש" הוא חר־משמעי **לעומת זאת** המשפט "דני שוטה" הוא דר־משמעי לכן כאשר אני אומר "דני שוטה" אני מוסיף בדרך כלל: שוטה בטי"ת.
2. *המשפט "דני שוטה" הוא דר־משמעי **לעומת זאת** המשפט "דני טיפש" הוא חר־משמעי לכן כאשר אני אומר "דני שוטה" אני מוסיף בדרך כלל: שוטה בטי"ת.
3. *המשפט "דני טיפש" הוא חר־משמעי **ואילו** המשפט "דני שוטה" הוא דר־משמעי לכן כאשר אני אומר "דני שוטה" אני מוסיף בדרך כלל: שוטה בטי"ת.
4. המשפט "דני טיפש" הוא חר־משמעי **ואילו** המשפט "דני שוטה" הוא דר־משמעי לכן יש להתייחס אליהם באופן שונה בהוראה באולפן לעברית.

כאשר להיגד מסוים נוספת מסקנה, זו קשורה בהכרח לרמה של ההיגד. העובדה שבמשפטים שלעיל משפט 1 קביל ולעומתו משפט 2 אינו קביל מוכיחה שהקשר **לעומת זאת** — בדומה לצינינים אחרים של הרמה, כגון **אבל** — גם הוא ציין של הרמה.

את טענתנו של**לעומת זאת** בא לפני הרמה יאשש גם הממצא הבא מתוך כתבה הדנה בבעיותיהן של נשות חסידי ברסלב, אשר נוסעים לתקופת חגי תשרי לקבר ר' נחמן שבעיר אומן באוקראינה:

36 גם כאן, כמו בדוגמה הקודמת (4), שינוי בסדר המילים בחלק השני והצבת הרכיב המעומת כתמה מאפשר את השימוש ב**ואילו** — השופט התרשם מאוד מדברי הסניגור **ואילו** מדברי התובע הוא לא התרשם כלל.

נשות החסידים שגדלו על ברכי אמונה זאת, הפנימו אותה, והיא הפכה לחלק בלתי נפרד מתפיסת עולמן, לכן הן שותפות מלאות למהלך שבו הבעלים שוהים באומן כחג והן נותרות עם ילדיהן בבית. **לעומת זאת**, יש נשים רבות שאינן מוכנות להישאר כחג לבד עם הילדים והדבר יוצר מתיחות בבית. לכן הפתרון פשוט. אם אישה מתנגדת לנסיעה – הגבר לא צריך לנסוע. ואם היא בער – זכותו של הגבר לנסוע. ובא לציון גואל.³⁷

המסקנה הבאה בסוף הקטע (לכן הפתרון פשוט. אם אישה...), מתייחסת למה שבא אחרי הקשר **לעומת זאת**, שכן היא מדברת על פתרון לבעיה כלשהי. כיוון שבדישה – החלק הבא לפני **לעומת זאת** – אין שום בעיה, ולעומת זאת בסיפה – החלק הבא אחרי **לעומת זאת** – ישנה בעיה, ברור כי הפתרון מתייחס לחלק השני, ומכאן ברור שהוא הרמה, שאותה מקדים הקשר **לעומת זאת**.

סיכום

במאמר נבחנו יחסי ניגוד במשפטים המכונים מחוברים (מאוחים). ומעיוננו עולה שיש להבחין בין שני סוגים עיקריים.

הסוג האחד – שאותו אנו מכנים משפטי ניגוד – הוא משפטי ניגוד לציפיות, ומילת הקישור המבטאת אותו היא **אבל** וחלופותיה: **אך**, **אולם** ו**ברם**. במשפטי הניגוד האלה אפשר להבחין בשני תת־טיפוסים: כאלה שבהם הניגוד לציפיות מפורש (ויתור) וכאלה שבהם הוא אינו מפורש אלא משתמע.

כאשר החלק המנוגד לציפיות הוא מפורש, הקשר המובהק העשוי לבוא לפניו הוא **למרות זאת** וחלופתה **אף על פי כן** (והוא יכול לבוא לצדו של **אבל**). כאשר החלק המנוגד לציפיות אינו מפורש אלא משתמע, הקשר המובהק העשוי לבוא לפניו הוא **אלא ש** (והוא אינו יכול לבוא לצדו של הקשר הרווח יותר **אבל**, אלא להמירו).

הסוג האחר הוא משפטי עימות, וגם במשפטים אלה אפשר להבחין בשני תת־טיפוסים: כאשר המשפט בא לעמת את התמות של שני המשפטים, והכיוון הארגומנטטיבי של המשפט אינו ברור – מילית הקישור האופיינית היא **ואילו**. כאשר הכיוון הארגומנטטיבי של המשפט ברור, והרמה נמצאת בחלקו השני – הקשר האופייני הוא **לעומת זאת**.

מראי מקום

- אהרנובויץ (תשכ"ו) אהרנובויץ, ח' (תשכ"ו), יסודות ההבעה בכתב, חלק א, הוצאת אוריון: חיפה. אזר, מ' (תשמ"א), "אבל, אלא ו-אלא ... בעברית של ימינו", לשוננו מה, עמ' 148-133.
- אזר (תשנ"ט) ---- (תשנ"ט), "על הוויתור בעברית בת ימינו" בתוך: ש' שרביט, (עורך) מחקרים בלשון העברית העתיקה והחדשה לכבוד מנחם צבי קדרי, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן: רמת-גן, עמ' 285-303.
- אלון (תשנ"ז) אלון, ע' (תשנ"ז), "לעניין מלות הניגוד בעברית בת ימינו"; דברי המפגש השנתי השביעי (החוג הישראלי של החברה האירופאית לבלשנות) ירושלים, עמ' 5-11.
- אלון (תשנ"ו) ---- (תשנ"ו), "משפט מחובר ומשפט מסונף" ספר הדסה קנטור – אסופת מחקרים בלשון, רמת-גן, עמ' 12-16.
- אלון (תש"ס) ---- (תש"ס), "מילית הניגוד ואילו בעברית הישראלית – עיון פרדיגמטי וסינטגמטי", ספר רפאל ניר – מחקרים בתקשורת, בבלשנות ובהוראת לשון, בעריכת: אורה שורצולד, עלית אולשטיין, שושנה בלום קולקה, ירושלים, עמ' 321-333.
- אלון גולדברג (תשנ"ח), "הקשר כאשר בעברית הישראלית", חלקת לשון 26, עמ' 25-15.
- אלון גילק ושילה (תשס"ז) אלון, ע', גילק ל', שילה ג' (תשס"ז), הטקסט הכתוב בעברית בת ימינו, מבן מופ"ת: תל-אביב.
- אנסקומבר דוקרו J.C. Anscombre, O. Ducrot, "Deus Mais en Français", *Lingua* 43, (1977) pp. 23-40
- אנסקומבר (1989) J.C. Anscombre, "Theorie de l'argumentation, topoi, et structuration discursive", *Revue quebecoise de linguistique* 18, 1989, pp. 39-78
- בושטיין (תשס"ג) בושטיין ר' (תשס"ג), סוגיות בהוראת תחביר, איגרת מידע למורים נ, משרד החינוך: ירושלים, עמ' 53-64.
- בליבוים (תשנ"ה) בליבוים, ר' (תשנ"ה), תחביר +, אקדמון: ירושלים.
- ברוש (1986) ברוש, ש' (1986), עט נובע, דיונון: תל אביב.
- ברוש (1992) ---- (1992), מכותב לקורא א, מט"ח: רמת אביב.
- דסקל וכתריאל (1997) M. Dascal and T. Katriel, "Between Semantics and Pragmatics: The two Types of 'But' – Hebrew 'Aval' and 'Ela'", *Theoretical Linguistics* 4 (1997) pp. 143-172
- ימיני ב"צ ימיני, ב"צ (אין ציון שנה), אל ומאת – הבעה והבנה לכל עט ועת, הוצאת אולפנת בני עקיבא צפריה: צפריה.
- לייקוף (1971) R. Lakoff, "If's, And's and But's about conjunction", *Studies in Linguistic Semantics*, New York & Chicago, 1971, pp. 114-149
- לבנת (תשע"א) לבנת, ד' (תשע"א), הרטוריקה של המאמר המדעי: הלשון וקהיליית השיח, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן: רמת-גן.

לנדאו, ר' (תשנ"ט), "אבל" ו"אלא ש-" בסיפורי ילדים, בתוך: ש' שרביט (עורך) מחקרים בלשון העברית העתיקה והחדשה לכבוד מנחם צבי קדרי, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן: רמת-גן, עמ' 355-366.

עבאדי, ע' (תשמ"ז), "אבל בהשוואה לאלא תיאור לוגי ופראגמאטי" לשוננו נא, א-ב עמ' 95-109, האקדמיה ללשון העברית: ירושלים.

----- תחביר השיח של העברית החדשה, מגנס: ירושלים.
קשתן, מ' (תשכ"ה), שיעורים בחיבור, חלק שני, אחיאסף: ירושלים תל-אביב.

לנדאו (תשנ"ט)

עבאדי (תשמ"ז)

עבאדי (תשמ"ח)

קשתן (תשכ"ה)